

УДК 316.442

І.В. ШАПОШНИКОВА

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження проблем формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Визначено ціннісні структури українського населення. Виявлено основні ціннісні позиції сучасної української молоді. Розроблено механізм процесу соціалізації молоді.

Ключові слова: *молодь, ціннісні орієнтації, соціалізація, механізм, формування.*

Соціально-економічні трансформації, що відбуваються в Україні, висунули на перший план проблеми соціалізації молоді. На формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасних умовах здійснює вплив інтегральний результат взаємодії двох цілісних систем. З одного боку, суспільство в усій сукупності проявів суспільного життя впливає на особистість молодої людини, з іншого – особистості активно засвоюють попередній актуальний досвід соціуму, знання, норми, цінності, традиції, що накопичуються і передаються від покоління до покоління. Ціннісні орієнтації молоді як найбільш “динамічної” групи суспільства більше за інших схильні до змін. Саме в молодіжному середовищі формується новий тип особистості, який буде домінувати і розвиватись у майбутньому. Ціннісні орієнтації є основними векторами соціальних орієнтацій, вони визначають спрямованість особистості і ступінь її соціальності, що змінюються залежно від рівня відповідності індивідуальних потреб і інтересів потребам та інтересам соціуму. Це зумовлює проблему формування ціннісних орієнтацій молоді як для сьогоденної соціальної політики, так і для майбутніх перспектив суспільного розвитку.

Поняття “цінність” є центральною дефініцією при вивченні ціннісних орієнтацій особистості. Її складну діалектику представляє у вигляді певних форм соціальної казуальності нормативно-ціннісний підхід до аналізу процесу розвитку суспільства, який веде до класиків соціології: М. Вебера, Е. Дюркгейма, А. Маршалла, В. Парето, Т. Парсонса. Теоретико-методологічні підходи розвивались класичною соціологією і представлені такими авторами, як: З. Бауман, П. Бергер, Т. Лукман, Дж. Мід, П. Штомпка. У пострадянській та вітчизняній соціології поняття “цінність” розглядається в працях А. Здравомислова, В. Ядова, А. Кравченко, Т. Заславської, Н. Лапіна, А. Ковалерова, Л. Овсянецької, М. Скока, Н. Сорокіної [1; 3–6]. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

Мета статті – дослідити проблеми формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

Молодь можна вважати лідируючою групою суспільства тому, що внаслідок свого об'єктивного стану вона концентрує в собі і виявляє в своїй свідомості перспективні тенденції розвитку сучасного суспільства. Кожне покоління молоді, що вступає в самостійне життя, засвоює вже сформовані цінності, якими живе сьогодні старше покоління. А потім формує і реалізує свою життєву програму, беручи за основу інтеріоризовані цінності.

Ціннісні орієнтації являють собою складні утворення, що вбирають у себе різні рівні і форми взаємодії громадського й індивідуального в особистості, специфічною формою усвідомлення особистістю оточуючого світу, свого минулого і майбутнього, суттєвості свого власного “Я”. А. Здравомислов і В. Ядов вказують на те, що “основна функція ціннісних орієнтацій, – регулювання поведінки як усвідомленої дії в певних соціальних умовах” [3; 4].

Включення ціннісних орієнтацій у структуру особистості дає змогу, як вказує В. Ядов, вловити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, джерела якої треба шукати в соціально-економічній природі суспільства, його моралі, культурі, в особливостях соціально-групового усвідомлення того середовища, у якому сформувалась соціальна індивідуальність і де проходить повсякденна життєдіяльність людини” [4, с. 6]. Таким чином, ціннісні орієнтації, виступаючи одним із центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки і мають суттєвий вплив на всі сторони її діяльності. Отже, розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов'язаний з розвитком спрямованості особистості. У співвідношенні з прийнятими в психології поняттями природи і особливостей ціннісної орієнтації особистості, цінності, які становлять її структуру і зміст, поділяють на дві основні групи (М. Рокич) з точки зору цілей і завдань, яким слугує та чи інша цінність. Першу групу становлять цінності – цілі (термінальні цінності), другу – цінності-засоби (інструментальні). Найголовнішими є термінальні цінності – це основні цілі людини, оскільки відображають довгострокову життєву перспективу. Термінальні цінності начебто визначають сенс життя людини, вказують, що для нього є особливо важливим, значущим, цінним [7].

Аналіз ціннісних орієнтацій молоді має враховувати два важливих фактори, які переважно і впливають на процес формування ціннісних орієнтацій: по-перше, соціокультурної ситуації, яка склалась в сучасній Україні; по-друге, специфіки молоді як відносно самостійної соціально-демографічної групи.

Складність аналізу специфіки молодіжного середовища, ролі й становища молоді в суспільстві, її життєвого рівня і соціального самопочуття, характеру адаптації до соціокультурної системи зумовлена органічним взаємозв'язком ціннісних орієнтацій молоді та соціокультурних перетворень.

Для характеристики рівня маргіналізації суспільної свідомості, що породжується сучасною соціокультурною ситуацією, на наш погляд, найбільш вдалою є категорія “соціально-культурна ентропія”, яка покладена в основу підходу, запропонованого А. Флієром [8]. Згідно із цим підходом, соціально-культурна ентропія являє собою порушення функціональної цілісності і збалансованості системи, її дисфункцію, що призводить до зниження можливості ефективного регулювання соціального життя людей. Тобто певні ознаки соціально-культурної ентропії пов’язані, перш за все, з такими причинами: зростаючими процесами маргіналізації населення, виходом все більшої кількості людей із зони ефективної регуляції їх свідомості і поведінки засобами домінантною в даному суспільстві культурної системи і, перш за все – зі сторони комплексу її культурних інститутів; падінням ефективності процедур соціалізації й інкультурації особистості; деградацією престижності особистісних форм досягнення бажаного соціального статусу і доступу до соціальних благ при одночасному зростанні популярності протизаконних і кримінальних методів вирішення цих проблем. Слід відзначити той факт, що сучасна криза українського суспільства – це одночасно дезінтеграція певного способу життя і способу мислення. Це пояснюється тим, що реформується, перш за все, не економіка, а свідомість людей. Тому найбільш гостро відчувається криза світогляду, пов’язана, в першу чергу, з кризою системи цінностей.

Описуючи сучасне суспільство, дослідники, як правило, виділяють такі характеристики ціннісних структур українського населення:

- орієнтованість на матеріальні потреби;
- постійне звуження поля соціального інтересу;
- пластичність менталітету українського населення, що породжується його здатністю адаптуватись до будь-яких соціальних змін;
- підпорядкованість масової свідомості впливу засобів масової інформації як зовнішнього прояву віртуалізації способу життя;
- відсутність регулювальних функцій моральної свідомості;
- преклоніння значної частки населення перед владою навіть у ситуації відносної свободи вибору альтернатив;
- культурна невимогливість і готовність споживати будь-які моральні сурогати.

Таким чином, сучасне українське суспільство характеризується, з одного боку, прагненням до радикальної трансформації відносин власності, докорінних змін політичної структури, а з іншого – тотальною кризою в усіх сферах суспільного життя і суттєвою трансформацією системи цінностей. Проте, на наш погляд, представлену картину української соціокультурної дійсності доповнюють наступні риси, що характеризують сучасну молодь:

- нечіткість уявлень про громадянський обов’язок та патріотизм, що обертаються соціальною інертністю та відчуженістю молоді від проблем суспільства;

- небажання молоді нести відповідальність не тільки за долю суспільства, але й за власне майбутнє;
- неготовність певної частини молоді до служіння високим суспільним ідеалам;
- низький рівень самостійності мислення, що заважає формуванню здатності приймати відповідальні рішення в ситуації вибору;
- відсутність соціальної солідарності, що створена відсутністю консолідуючих ідеалів і байдужістю до суспільних проблем.

Таким чином, в умовах сучасного суспільства високі ідеали (творчість, прагнення до свободи, самореалізації) відступають на задній план. Пріоритетними стають цінності індивідуального успіху, що ототожнюються з матеріальним благополуччям. Це зумовлює виникнення суперечності між вимогами сучасного соціуму до молоді та неготовністю певної частки молоді відповідати їм. Цю суперечність можна подати у вигляді таких складових:

- потреба держави в активних громадянах та відносно слабке усвідомлення людьми себе в такій якості;
- недостатній (часто фрагментарний) розвиток у значної частини молоді реальної готовності до життя в сучасних умовах;
- нерівномірно розвинуті інструментальні якості та навички;
- незасвоєність технологій результативної поведінки;
- відносно слабка вираженість внутрішньої свідомості, що оберігає особистість від деформацій чи деградації в складних життєвих ситуаціях.

Процес інформатизації, під яким розуміють створення інформаційного середовища на базі комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, – один з небагатьох процесів в українській соціокультурній реальності. Це напрям, який дасть змогу молодим людям не тільки вижити в складних соціально-економічних умовах, що склались в суспільстві, але й успішно зробити кар'єру. Необхідно зазначити, що молодь розуміє переваги, які дають їм інформаційно-комунікаційні технології, й активно засвоюють їх.

Встановлення демократичних основ у державному управлінні, прояви постмодернізму, культурний простір, що постійно змінюється й створює цінності, норми ідеали, не може не впливати на свідомість молоді, яка засвоює нові ліберальні та демократичні цінності.

Проблема формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасних умовах є відображенням складностей процесу її соціалізації, який втілює інтегральний результат взаємодії двох цілісних систем: з одного боку, суспільства, що впливає на особистість молодої людини, з іншого – особистості, яка активно та вибірково засвоює попередній актуальний досвід соціуму, знання, норми, цінності, традиції, що накопичуються і передаються від покоління до покоління.

Від того, наскільки ефективно будуть засвоєні ті чи інші цінності і яким чином будуть вироблятися потреби та інтереси, залежить рівень успішної соціалізації: чи стане молода людина повноцінним громадянином і особистістю, чи її поведінку вважатимуть девіантною. Відсутність ідеалів і

цілей у сучасному житті негативно впливає на становлення молоді, тому вони мають бути обов'язково визначені для того, щоб молодь могла на них орієнтуватись у процесі особистісного розвитку.

Якщо процес соціалізації відбувається в умовах соціальної тренсактивності, коли суспільство стоїть на роздоріжжі, і його розвиток може відбуватися за двома різними напрямками, то молодь, як правило, обирає, хоча й інтуїтивно, новий шлях розвитку та нові ідеї. Пояснюється цей факт тим, що свідомість молодої людини сприймає те, що збігається зі специфікою світосприйняття молодої людини, чи збігається зі специфікою виключно на перспективи майбутнього. У цьому сенсі кожне нове покоління в будь-якому суспільстві – це своєрідний шанс на сприятливий розвиток у майбутньому.

Таку ситуацію охарактеризувала М. Мід, коли сформулювала стосовно часової специфіки три види культур: постфігуративну, яка переважає в традиційних суспільствах і орієнтована на минулий досвід; конфігуративну, що переносить центр тяжіння з минулого на сучасність і відкриває можливість розвитку молодіжних культур і різноманітних конфліктів між поколіннями; префігуративну, що орієнтована переважно на майбутнє, коли з цілого ряду причин ні минулий, ні теперішній досвід не дає змоги вирішувати життєво важливі проблеми і навіть є шкідливим. В таких ситуаціях молодь, безумовно спираючись на цінності, закладені старшим поколінням, по-перше, швидко засвоює нові вимоги, а по-друге, створює нові для цього середовища норми, стереотипи, закріплює їх у свідомості і створює тим самим новий досвід, яким вже буде вимушене користуватись старше покоління. Проте таке становище не може тривати довго. Як не може молодь завжди зберігати своє лідерське становище. Стабілізація суспільства призводить до своєрідної "реставрації", і взаємодія поколінь набуває класичного вигляду [2].

Необхідно визначити основні ціннісні позиції (тенденції), що характерні для сучасної української молоді.

– перш за все, це відображення у свідомості більшості молодих людей розшарування суспільства (бідні-багаті, еліта – аутсайтери, демократи – націонал-патріоти тощо). Одночасно з розшаруванням відбувається процес ціннісного усвідомлення своєї належності до певної групи, страти, що супроводжується формуванням своєрідних захисних бар'єрів між прошарками і групами, іноді закріплених у стереотипах, правилах, символіці, місцях відпочинку;

– зростання усвідомлення молодою людиною себе як самоцінності, а також своїх прав. Особливо це стосується цінності життя та честі, особистої безпеки тощо;

– підвищення ролі приватних, особистих життєвих цінностей (матеріальна забезпеченість, вдалий шлюб, здорові діти, наявність житла, автомобіля тощо) при зниженні цінностей суспільно значущих (давати користь суспільству, бути необхідним людям);

- зростання цінності родини як ключової цінності суспільства, насильницьки не деформованого ідеологічними доктринами;
- помітне зовнішнє витискання цінності праці, особливо праці виробничої та заміна її цінністю матеріальної забезпеченості;
- згасання у свідомості молодих людей патерналістського принципу державної політики, а особливо, зрівняльних тенденцій. Різке зростання ціннісної позиції – “опора на власні сили”;
- значне піднесення таких цінностей, як гроші, кар’єра, успіх при значній орієнтації на ринкові відносини і недержавний сектор економіки;
- визначається особиста готовність до життя в ринкових умовах і пов’язані з нею емоційно-психологічні стани;
- досить чітке виявлення цінності “життєвого оптимізму”, пов’язане з почуттям впевненості;
- зростання цінності освіти;
- зростання релігійності молоді як позитивної цінності при значних масштабах прояву містицизму та парарелігійності;
- перетворення політичної сфери життя, у тому числі політичної активності в інструментальну цінність, пов’язану з вирішенням життєвих завдань, при суттєвому зниженні суспільно-політичної активності;
- переважна орієнтація на політичні партії та рух демократичних сил і прийняття демократії як цінності;
- зниження екстремістських тенденцій у молодіжній свідомості та орієнтація на стійкий розвиток і стабільні цінності;
- поступове зростання етноцентризму молоді і поступове усвідомлення себе українцями, що має ціннісну природу;
- крайня непопулярність насильства як ціннісного елемента свідомості.

Кожна з виділених тенденцій при певному розгортанні подій може перейти критичну межу і перетворитись у так звані антиціннісні тенденції.

Лідуюче становище молоді як соціально-демократичної групи суспільства визначається не просто прийняттям “будь-якою ціною” нових основ щодо попередньої ідеології чи парадигми, ціннісні орієнтації молоді мають відповідати загальному вектору розвитку людства й окреслюватись такими загальними поняттями, як демократія, свобода, права людини, правова держава, громадянське суспільство, ринок. Така орієнтація – своєрідний шанс прориву в розвитку, який “дається” суспільству перехідного періоду під час виходу в самостійне життя нового покоління. І тут багато залежить вже від здатності даного суспільства, його соціальних інститутів використати цей шанс.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки, можна зробити спробу визначення комплексного механізму процесу соціалізації молоді, яка одночасно є його активним суб’єктом. Механізм соціалізації молоді включає в себе зовнішні фактори: цілеспрямований вплив соціокультурного середовища, у якому людина постійно перебуває, виховується і формується як особистість, її норми, цінності, соціальні очікування, стандарти поведінки, які засвоюють-

ся через агентів соціалізації (сукупність соціальних інститутів, суспільних організацій, у рамках яких індивід реалізує певні соціальні ролі і набуває бажаних соціальних статусів). До внутрішніх факторів необхідно віднести: соціальну активність самої особистості, самостійність у виборі та засвоєнні знань, уміння зіставляти різні точки зору, критично їх оцінювати, активну участь у практичній перетворювальній діяльності. Важливим критерієм відмінності зрілої особистості та особистості інфантильної є диференційована самооцінка, здатність самостійно приймати рішення. Тобто молодь буде керуватись тією системою ціннісних орієнтацій, яка сформувалась у процесі соціалізації під впливом перетворень сучасного українського суспільства.

Список використаної літератури

1. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації : монографія / А.А. Ковалеров. – Одеса : Астропринт, 2001. – С. 165–177.
2. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид ; [сост. и предисл. И.С. Кона]. – М. : Наука, 1988. – 429 с. – (Этнографическая библиотека).
3. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.
4. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / [под ред. В.А. Ядова]. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.
5. Скок М.А. Ціннісні орієнтації особистості сучасного студента / М.А. Скок // Вісник ЧДПУ. Серія: Психологічні науки : [зб. наук. праць] / [голов. ред. М.О. Носко ; Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка]. – Чернігів : Ред.-вид. центр ЧДПУ, 2002. – Вип. 11. – С. 128–132.
6. Сорокина Н.Д. Перемены в образовании и динамика жизненных стратегий студента [Электронный ресурс] / Н.Д. Сорокина // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 55–60. – Режим доступа: <http://www.isras/socis.html>.
7. The Nature of Human Values / M. Rokeach. – N. Y. ; London : Free Press, 1973. – 438 p.
8. Флиер А.Я. Энтропия социально-культурная / А.Я. Флиер // Культурология. XX век : словарь / [глав. ред, сост. и авт. проекта А.Я. Левит]. – СПб., 1997. – С. 565–567.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013

Шапошникова И.В. Формирование ценностных ориентаций современной украинской молодежи

Автор в статье освещает результаты проведенного социологического исследования проблем формирования ценностных ориентаций современной украинской молодежи. Определены ценностные структуры украинского населения. Выявлены основные ценностные позиции современной украинской молодежи. Автором разработан механизм процесса социализации молодежи.

Ключевые слова: *молодёжь, ценностные ориентации, социализация, механизм, формирование.*

Shaposhnykova I.V. Formation of valuable orientations of modern Ukrainian youth

An author in the article lights up the results of the conducted sociological research of problems of forming of the valued orientations of modern Ukrainian youth. Certain valued structures of the Ukrainian population. The principal valued items of modern Ukrainian youth are educed. By an author the worked out mechanism of process of socialization youth.

Key words: *young people, values, socialization, the mechanism of the formation.*